

Daniel PETIT

Ecole Normale Supérieure, Paris

DĒL ŽEMAIČIŲ PRIEŠDĒLIO *anč*- KILMĒS¹

I. Įvadas

Kai kuriose žemaičių tarmėse šalia labai paplitusio priešdėlio *ant*-² vartojama afrikatinė forma *anč*-. Šią formą turi keletas dabartinių – ypač pietų – žemaičių tarmių³: pavyzdžiui, daiktavardis *ánčakis* arba *ančakỹs* (~ *añtakis*) randamas Kuršėnų (Krš, PŽV), Kaltinėnų (Kltn, PŽV) ir kitose tarmėse⁴. Jau XVIII amžiuje priešdėlis *anč*- užfiksuotas pagrindiniame žemaičių tarmės paminkle, parašytame pajūrio žemaičių kretingiškių tarmės pagrindu, *Ziwatas Pana yr Diewa musu Jezusa Christusa* (1759)⁵: ten pateikiamos tokios formos kaip *antždieje* (pret. 220₂₇, greta *antdieje* 297₁₆: *anč-dėti „antdėti“) ir *antzgymymas* (17₁₂, greta *antgymymas* 27₅: *anč-gimti „antgimti“). Tačiau priešdėlio *anč*- negalima laikyti vien žemaitiabe, nes jį turi ir kai kurios rytų aukštaičių tarmės, pvz., Mūšos upyno tarmės (pvz., Pš, Žml, RAP); ten užfiksuota ir forma *ančakỹs*⁶. Galbūt tai inovacija, atsiradusi šiame aukštaičių tarmių kampe lyje dėl geografiškai artimų žemaičių tarmių įtakos. Išskyrus šią vienintelę išimtį, forma *anč*- priklauso tik žemaičių tarmėms⁷.

K. Būga (RR III 451), perėmęs jau anksčiau F. Fortunatovo bei A. Bezenbergerio išreikštą nuomonę, afrikatinį variantą *anč*- laikė paveldėtu iš žilos senovės: jis manė, kad greta formos *ant*-, kilusios iš *anta, lietuvių kalboje egzistavo ir forma *anč*-, kilusi iš *anti pozicijoje prieš balsį (pvz., *anti-akis > žem. *ánčakis*). Abi formos turėjusios tiesioginių atitikmenų kitose indoeuropiečių kalbose:

lie. *anta- = go. *anda*- (pvz., *anda-nems* „malonus“), gr. Hom. ἄντα;

lie. *anti- = gr. ἀντί, lo. *ante*, s. ind. *ánti* (dar plg. het. *hanti* „atskirai“).

¹ Už šio straipsnio lietuviškos versijos redagavimą dėkoju L. Perkauskytei (Vilnius).

² Dėl priešdėlio-prielinksnio *ant* vartojimo žr.: Fraenkel 1922, 86–92; Šukys 1978, 15–23.

³ K. Būga (RR II 145, 149; III 449). Taip pat plg.: Fraenkel 1929, 55; LKA II 119, išn. 93.

⁴ Pasak E. Fraenklio (Fraenkel 1929, 55, past. 2), formą *anč*- XX amžiaus pradžioje turėjo ir Viekšnių (Vkš, ŠŽT) tarmė; tas pats autorius mini ir variantą *inč*- Kretingos tarmėje (Krtn, ŠŽK). Z. Zinkevičius (1966, 416) dar rašo, kad tokias formas kaip *ančeiti* „užeiti“, *ančpilti* „užpilti“ turi Luokės (Lk, ŠŽT) tarmė.

⁵ Plg. Girdenis, Girdenienė 1997, 62.

⁶ Plg. Grinaveckienė 1972, 44. K. Būga rašo (RR III 449), kad forma *anč*- taip pat vartojama Pušaloto tarmėje (Pšl, RAP), dar plg. Fraenkel 1929, 55, 2 past.

⁷ K. Būga (RR II 149): „žemaičių kalbos turtas“.

Šiai nuomonei pritarė keletas vėlesnių lietuvių kalbos tyrinėtojų, ypač F. Spechtas (1933, 99), P. Skardžius (RR IV 322 t.) ir Z. Zinkevičius (1980–1981, II 189). Šio straipsnio tikslas – sukritikuoti šią dabar jau tradicinę analizę ir pamėginti atskleisti priešdėlio *anč-* kilmę.

II. *Anta- ir *anti- distribucija

Sutikus su teiginiu, kad lietuvių kalba iš indoeuropiečių prokalbės paveldėjo abi priešdėlio formas **anta* ir **anti*, būtina išsiaiškinti, kokia buvo jų pirmąją distribucija. K. Būga į šį klausimą neatsakė, tik spėjo, kad variantas **anti* virto **antj-* > *anč-* pozicijoje prieš balsį. Taigi remiantis jo prielaida būtų galima manyti, kad **anta-* iš pradžių buvo vartojamas prieš priebalsius (**anta-C-*), o **anti-* – prieš balsius (**anti-V-* > **antj-V-* > *anč-*)⁸. Aukštaičių tarmėse variantas **anta-* būtų paplitęs ir prieš balsius (**ant(a)-akis* > *añtakis*), ir prieš priebalsius (plg. *Antã-kalnis* ir vėlesnį sinkopuotą variantą, pvz., *antã-juostis* > *añt-juostis*), o kai kurios žemaičių tarmės būtų išlaikiusios senesnę vaizdą su alomorfu **anti-* prieš balsius (pvz. **antj-akis* > žem. *ánčakis*). Tačiau tokiam spėjimui nėra jokio pagrindo. Remiantis Ziurato duomenimis būtų galima rekonstruoti net atvirkščią distribuciją. Tėn variantas **anč-* vartojamas tik prieš priebalsius: randamos tik veiksmažodžio **anč-dėti* formos (pret. *antzdieje* 220₂₇, *antzdieje* 196₁₆, *antzdieje* 205₁₄, tariam. nuos. *antzdietum* 281₁₂) ir daiktavardis **anč-gimimas* (nom. *antzgymymas* 17₁₂, gen. *antzgymyma* 17₁₁), o variantas **ant-* plačiai vartojamas visose pozicijose: ir prieš priebalsius (pvz., pret. *antdieje* 297₁₆ arba prielinksnio funkcija: *ant weyda* 1₆), ir prieš balsius (pvz., prielinksnio funkcija: *ant amziu* 2₁₀). Šiaurės rytų dūnininkų šnektose, kaip rodo V. Vitkauskas (1976, 26) žodynas, alomorfas **anč-* irgi be išimčių vartojamas prieš priebalsius (pvz.: *úndžgalis* „užpakalinė dalis“ Pkš, *úñčkala* „ant rogių stipinų užkalta išilginė lentelė“ Krš, *úñčkarpa* „ikirtimas“ Dr, *ôñčpilas* „užpylimas ko viršaus“ Vksn), alomorfas **ant-* – beveik vien prieš balsius (pvz.: *untakis* „antakis, kaktos vieta virš akies“ Krš, *úntausis* „antausis, kirtis į ausį“ Krš), labai retai prieš priebalsius (*úntvožas* „antvožas, karsto viršus“ Krš). Visa tai rodo, kad minėta distribucija (**anta-C-* / **antj-V-*) iš tikrųjų nepagrįsta.

Bandant aiškinti šio dubleto kilmę, į akis krinta įdomus sutapimas: variantų **ant-a-* ir **ant-i-* sambūvis primena priešdėlio *at-*, irgi turinčio variantus **at-a-* ir **at-i-*, atve-

⁸ Tipologiškai panašus atvejis galėtų būti graikų kalbos prielinksnis ir priešdėlis *πρός* „link“, matyt, kilęs iš senesnės, dar Homero epuose vartotos formos *προτί* (plg. s. ind. *práti*, s. sl. противъ). Pozicijoje prieš balsį **προτί-* > **προσ-* (pvz., **proty-(h₃)ōk^o-* > gr. *πρόσωπον* „veidas“, šalia **proti-h₃k^o-* > s. ind. *prátika-* „t. p.“). Vėliau variantas **προσ-* buvo apibendrintas ir kitose pozicijose (pvz., Hom. *πρόσ-φατος* „neseniai žuvęs“). Plg. Chantraine (DELG 941).

ji. Kaip žinoma, lietuvių bendrinėje kalboje *ata-* eina tik vardažodiniu priešdėliu, be to, gana retai (pvz.: lie. *atã-skaita*, *atã-srovė*, *atã-tupstas*), o *ati-* eina tik veiksmažodiniu priešdėliu prieš dantinius priebalsius (pvz.: *ati-tikti*, *ati-deñgti*); visur kitur plačiai vartojama forma *at-* (pvz., *ãt-vaizdas* arba *at-mėsti*). Būtų galima manyti, kad priešdėlis *ant-* lietuvių tarmėse iš pradžių turėjo panašią distribuciją. Tačiau tokia prielaida visai nepagrįsta, nes *anta-* neina vien tik vardažodiniu priešdėliu; be to, iš *Ziwato* duomenų matyti, kad žemaitiška forma **anč-* (darant prielaidą, kad ji kilo iš **anti-*) vartojama tiek kaip vardažodinis (pvz. *antzgymymas* 17₁₂), tiek kaip veiksmažodinis (pvz. *antždieje* 220₂₇) priešdėlis.

Galbūt kitų kalbų, turinčių abi formas **anta-* ir **anti-*, duomenys galėtų padėti atstatyti pirmąją jų distribuciją žemaičių tarmėse? Panašus dubletas randamas s. graikų ir germanų kalbose.

S. graikų kalboje plačiai pažįstama forma *άντι-* „priešais“⁹: nuo Homero laikų ši forma vartojama kaip prielinksnis (*άντί+* kilm. „priešais, už“) ir įeina į daugelio sudurtinių vardažodžių (pvz. *άντίθεος* „panašus į dievą“, *άντήλιος* „saulės sušildytas“) ir veiksmažodžių (pvz. *άντιβαίνω* „priešintis“, *άντιλέγω* „prieštarauti“, *άντέχω* „laikyti(s) priešais“) sudėty. Variantas *άντα* žymiai retesnis. Jis aptinkamas tik Homero poezijoje; klasikinėje kalboje bei įvairiose graikų tarmėse jis visai neužfiksuotas. Taigi *άντα* jau Homero laikais buvo akivaizdžiai reliktinio pobūdžio. Be to, šio varianto vartojimas aiškiai skiriasi nuo dažnesnės formos *άντί* vartojimo: Homero *άντα* gana dažnai eina prieveiksmiu ir reiškia „priešais“ (pvz. *άντα μάχεσθαι* „priešais kovoti“ T 163). Būtų sunku įsivaizduoti panašų distribucijos principą tarp **anti-* ir **anta-* žemaičių tarmių priešistorėje, nes lietuvių kalboje tokia prieveiksminė vartosena iš viso nėra užfiksuota.

Be to, pačioje graikų kalboje variantų *άντί* ir *άντα* santykį galima interpretuoti kitaip: abu variantai galėtų būti senesnio daiktavardžio fleksiniai reliktai, *άντα* – galininko, *άντί* – naudininko (< ide. lokatyvo), plg. vns. gal. *πόδα* / naud. *ποδί* (: gr. *πούς* „koja“). Tai, kad prieveiksmis *άντα* etimologiškai laikytinas pirmąją galininko forma, rodo Homero raštuose užfiksuotas variantas *είσαντα* (pvz., ε 217), kilęs iš samplaikos **εις άντα* (*εις* + gal.)¹⁰; tai, kad *άντί* yra senasis lokatyvas, rodo hipostatinis darinys *έναντίος* „priešingas“, kilęs iš junginio **έν άντί* (*έν* + naud. < lok.)¹¹. Visai tikėtina, kad nefleksinės formos *άντί* ir *άντα* yra senojo šakninio daiktavardžio reliktai. Šį daiktavardį taip pat turi hetitų kalba, plg. *ḫa-an-za* /*ḫant-*/ „veidas, prieki-

⁹ Plg. Bolling 1951, 223–229.

¹⁰ Variantas *έναντα* neprieštarauja šiam teiginiui, nes yra dirbtinis (posthomerinis) naujadaras (Pind., Sof. +).

¹¹ Dėl darybos plg. gr. *ένάλιος* „jūrinis“ (*έν* *άλί* „jūroje“).

nė pusė, kakta“ (< ide. **h₂ent-*); galimas daiktas, kad baltų kalbos irgi išsaugojo šio šakninio daiktavardžio perdirbinį **-i* kamieno vedinyje **ant-i-* „krūtinė“¹², tačiau **ant-is* jau seniai nepriklauso nuo priešdėlio *ant-* ir jų tarpusavio etimologinis ryšys yra visiškai išblukęs.

Kalbant apie graikųrieveiksmį ἄντα būtina pripažinti: jeigu tai tikrai pirmykštis galininkas, jo galūnės jokių būdu negalima lyginti su lietuvių priešdėlio *anta-* galūne, nes graikų kalbos šakninių daiktavardžių galininko galūnė *-a* kildinama iš vokalinio **-m̥*, todėl lietuvių kalboje turėtų būti ne **anta-*, o **ant-in-* (plg. *septiñtas* < ide. **septm̥-to-*)¹³. Taigi graikų kalbos dubletas ἄντα / ἄντί yra kitokios kilmės nei lietuvių kalbos dubletas **anta-* / **anti-* ir nepadaeda atstatyti pastarojo pirmykštės distribucijos.

Germanų kalbos turi įvairių giminiškų formų, kurių vienos eina prielinksniais (pvz., go. *and* „išilgai“ + gal., *und* „iki“ + gal.), kitos – vardažodiniais arba veiksmažodiniais priešdėliais (pvz.: go. *anda-nems* „malonus“, *and-wairþs* „kur nors esantis“, *and-beitan* „kovoti, barti“)¹⁴. Formaliai galima skirti bent tris variantus: **anda-* (pvz., go. *anda-beit* „prieškauštas“ greta *and-beitan* „kovoti, barti“), **unda-* (pvz., go. *und-rinnan* „tekti“) ir rečiau **unþa-* (go. *unþa-þliuhan* „išbėgti“). Visos formos, matyt, atspindi senovinę, iš ide. prokalbės paveldėtą apofoniją, skiriančią pamatinį (**and-* < *ant-* < ide. **h₂ent-*) ir silpnąjį (**und-* ir **unþ-* < **unt-* < ide. **h₂nt-*) laipsnius¹⁵; galinio priebalsio kaitaliojimas (**-d-* arba **-þ-*) greičiausiai priklauso nuo senovinio kirčio pozicijos (*-d-* < ide. **-t-* prieš kirtį, *-þ-* < ide. **-t-* po kirčio). Taigi galima rekonstruoti pirmykštį apofoninį santykį tarp stipriojo kirčiuoto kamieno **h₂ént-* (> germ. **anþ-*) ir silpnojo nekirčiuoto kamieno **h₂nt-'* (> germ. **und-*); variantai **and-* ir **unþ-* greičiausiai yra antrinio pobūdžio. Visoms formoms, matyt, būdinga galūnė *-a*, kurios giminytė su lietuvių priešdėlio *anta-* galūne nekelia jokių abejonių.

Tačiau germanų kalbose esti ir kitų formų, kurias galima laikyti varianto **anti* reliktais. Jungtukas **undi* „ir“ (> s.v.a. *unti* „ir“, su variantu *unta*, atsiradusiu dėl analogijos su *furi / fora* „prieš“ modeliu) dažniausiai laikomas giminišku prielinksniui ir priešdėliui **anda*; pamatinis laipsnis **andi* randamas senojoje islandų kalboje su kiek nutolusia reikšme (**andi* > s. isl. *enn, en* „bet“). Galima priminti, kad semantiniu atžvilgiu ide. **anti* kai kuriose kalbose turi adityvinę reikšmę „toliau,

¹² Plg. lie. *añtis* „marškinių perskėlimas per krūtinę“ (LKŽ I₂ 161), la. *uõts* „eine Rinne, eine Abzugsrinne, durch welche die Jauche z. B. vom Viehstall abfließt, der Ausguss in der Küche od. in der Badstube; eine Höhlung, Vertiefung, Röhre in der Mauer, im Ofen“ (ME IV 426 < **antis*). Plg. Eckert 1970, 33–41.

¹³ R. Lühr laikosi kitokios nuomonės (1979, 131).

¹⁴ Daugiau pavyzdžių žr. Lühr 1979, 117–120.

¹⁵ Plg. Lühr 1979, 129.

už“¹⁶; būtent iš tokios reikšmės galėjo kilti ir jungtuko „ir“, siejančio sakinius ar žodžius, vartosena. Formaliai jungtukas **andi / *undi* „ir“ rodo tokią pačią balsių kaitą kaip priešdėlis **anda / *unda*.

Dėl germanų galūnės *-a* kilmės sunku ką nors tiksliai pasakyti. Ši galūnė, matyt, nepriklausanti jokiai vardažodinei fleksijai, galėtų būti kilusi išrieveiksmių. Teoriškai ją būtų galima kildinti arba iš ide. **-a* (?**-H*), arba iš ide. **-o*. Svarstant pirmąją galimybę, kuriai pritaria, pvz., R. Lühri (1979, 131), šiai galūnei turima atitikmenų tarp įvairių kalbų prielinksnių, kaip antai: gr. *κατά* „žemyn“, *άνά* „aukštyn“, *παρά* „pas“, *διά* „per“, het. *katta* „žemyn“, s. air. *ceta-* „su“, ir t. t. Jeigu ji kildinama iš ide. **-o*, taip pat galima rasti atitikmenų kitose indoeuropiečių kalbose, pvz.: gr. *ἀπό* „iš“, *ὐπό* „po“, etc.¹⁷. Lietuvių priešdėlio *anta-* galūnę irgi galima teoriškai kildinti tiek iš ide. **-a* (t. y. **h₂ent-a* arba **h₂ent-H*), tiek iš **-o* (t. y. ide. **h₂ent-o*).

Kadangi germanų priešdėlio *anda-* galūnė lieka neaiškios kilmės, sunku tiksliai apibrėžti jos santykį su konkuruojančia galūne *-i*. Apskritai abiejų galūnių kaitaliojimas germanų žodžiuose atrodo visai nemotyvuotas; pirmąsias jų distribucijos rekonstruoti neįmanoma. Taigi išeina, kad kitų indoeuropiečių kalbų duomenys nepadedą suprasti formų **anta-* ir **anti-* sambūvio lietuvių kalboje.

Grįžtant prie lietuvių kalbos aiškėja, kad visi spėjimai dėl pirmąsias formų **anta-* ir **anti-* distribucijos žemaičių tarmių priešistorėje yra menkai pagrįsti. Be to, reikia pridurti, kad tradicinė priešdėlio *anč-* etimologija turi ir kitą, dar didesnę trūkumą. Fonetinė raida (**anti-akis* > žem. *ánčakis*), sutartinai laikoma teisinga, prieštarauja vadinamajam afrikatų dėsniui (**-tja-* > žem. *-te-* / aukšt. *-čia-*): pagal šį dėsni išprolytės **anti-akis* žemaičių tarmėse turėtų išsirutulioti **antekis* (plg. **svetjas* > žem. *svetes* ~ *svėčias*), o ne *ánčakis*. XVIII amžiuje pasirodžiusio *Ziwato* kalboje gana dažnos žemaitiškosios, t. y. neafrikatinės, lytys (pvz., dgs. naud. *svetems* 61₈ ~ *svėčiáms*), tačiau ten neretai randama ir afrikatinė forma *anč-* (pvz.: *antzdieje* 220₂₇, *antzgymymas* 17₁₂)¹⁸. Šiaurės rytų dūnininkų šnektos irgi nuosekliai vartoja neafrikatines formas (pvz., *vakarí:kšte*: Vrp ~ *vakarykščiai*)¹⁹, tačiau turi ir afrikatinę formą *anč-*. Pasak Z. Zinkevičiaus (1966, 518, žemėl. 73), Kuršėnų (Krš, PŽV) tarmė, kurioje užfiksuota forma *ánčakis*, yra viena iš žemaičių tarmių, geriausiai išlaikiusių žemaitiškąjį **tja*, **dja* > *te*, *de* dėsni.

¹⁶ Plg. gr. *χάριν ἀντὶ χάριτος* „malonę po malonės“ (Naujasis Testamentas, Jn 1, 16 = „vis daugiau malonumų“).

¹⁷ Delrieveiksminės galūnės **-o* žr. Dunkel (1994, 20), kuris bando jai priskirti aliatyvinę reikšmę („athematic directive in **-o*“). Dunkelio nuomone, gr. *κατά* išriedėjo iš **kat-o* (su balsių asimiliacija), dar plg. gr. *παρά* ir mik. *pa-ro*. Bet kodėl dar turime gr. *ἀπό* o ne **ἀπά*?

¹⁸ Dėl baltiškųjų **tj*, **dj* refleksų *Ziwate* žr. Girdenis 1972, 173–191.

¹⁹ Vitkauskas 1976, 423.

Visa tai leidžia abejoti tradiciniame analize. Iš tikrųjų prielaida, kad afrikatinė forma *anč-* atspindi senovinį variantą **anti-*, yra nepagrįsta. Vėl kyla klausimas, iš kur kilinti šią formą *anč-* ir kokia jos sąsaja su labiau paplitusia lytimi *ant-*.

III. Dubletų **ant-* ir **anč-* kilmė

Visų pirma turime pasvarstyti, ar forma **anč-* negalėjo tiesiog fonetiškai atsirasti iš **ant-*. Lietuvių kalbos tarmėse pasitaiko nemažai pavyzdžių, rodančių panašų svyravimą tarp dantinio priebalsio **-t-* ir jo afrikatinio varianto **-č-*.

Pavyzdžiui, vietoje *aitvaras* „žmonėms turtus nešanti pasakų gyvybė“ (LKŽ I² 45 t.), kai kuriose tarmėse, ypač rytų aukštaičių panevėžiškių plote (pvz.: Ėr, Grž, Gdž, Jnšk, Krkn, Lnkv, Pn, Žml, RAP) iki Šiluvos (Šlv, PŽR/VAŠ) randamas variantas *aičvaras* (LKŽ I², 45 t.)²⁰, Panašių dubletų neretai pasitaiko lietuvių kalbos tarmėse²¹. Dar keletas pavyzdžių:

- *akétvirbalis* „akėčių virbalas, kuolas“ Gs, Srd, Skr (VAK), Ut (RAU), Vrn (PA), Tv (ŠŽK) vs. *akėčvirbalis* Mrj (VAK), Ėr (RAP)²²;
- *kraitvežys* „senovinėse vestuvėse asmuo, kuris veždavo nuotakos kraitį į jaunikio namus“ Gs, Plk, VŠR (VAK), Erž (PŽR) vs. *kraičvežys* Srv (VAŠ/RAP)²³;
- *kútkailis* „avikailio atkarpa, atraiža“ Nj (RAP), Rk, Trgn (RAU), Prk (VŽ), Kv (PŽV), Žgč (PŽR), Slnt, Vvr (ŠŽK), Brs, Pkl, Sd (ŠŽT) vs. *kúčkailis* Jnš (VAŠ), Pc (VAŠ/RAP), Jrb, Mrj, Pjv, Vl (VAK), Kb, Lzd, Lp, Smn, Vr (PA), Sv (RAA), Lnk (RAP), Bgs (RAŠ), Dgl, Ob (RAU), Grv (RAV), Erž (PŽR), Mžk (ŠŽT)²⁴;
- *plaūtkepeniai* „plaučiai, širdis, kepenys (prasta mėsa)“ Užv (PŽV) vs. *plaūčkepeniai* Skr (VAK), Pp (ŠŽT)²⁵.

Galbūt šiai pavyzdžių grupei būtų galima priskirti tokius dubletus kaip *nìtniekas* vs. *nìčniekas* „visai niekas“, *pìtpilnas* vs. *pìčpilnas* „visai pilnas“, *ìtgeris* vs. *ičgeris* „labai geras“, *vitvėnas* vs. *vičvėnas* „visiškai vienas“, kuriuos jau seniai nagrinėjo F. Spechtas (1933, 94–100)²⁶. Šio tipo dubletų randama įvairiuose šaltiniuose.

Forma *nìtniekas* užfiksuota jau XVI amžiuje Jono Bretkūno raštuose (*Biblija*, 1590; *Postilė*, 1591); jos variantas *nìtnėkas* užtinkamas kai kuriose dabartinėse žemaičių tarmėse, pvz., Als (ŠŽT), Tv (ŠŽK), Užv (PŽV); dar plg. *nìtnėkaitis* Lk

²⁰ B ū g a (RR I 207; III 325) skiria *aičvaras* Baisogalos tarmėje (VAŠ/RAP) ir *ėičvaras* Pašvitinio tarmėje (RAP).

²¹ Plg. Specht 1933, 99.

²² Plg. LKŽ I² 52, 56.

²³ Plg. LKŽ VI 397 t., 405.

²⁴ Plg. LKŽ VI 758 t., 1006 t.

²⁵ Plg. LKŽ X 89, 118.

²⁶ Plg. P. Skardžius RR IV 322 t.

(ŠŽT)²⁷. Forma *nìčniekas* užfiksuota XVI amžiuje *Wolfenbuttelio Postilėje*, vėliau ji randama ir Milkaus (1800) žodyne, Žemaitės (1845–1921) bei Ievos Simonaitytės (1897–1978) raštuose ir kai kuriose dabartinėse tarmėse [pvz., Sml (RAP)] su variantais *nìčnėkas* [Kair (VAŠ), Kv (PŽV), Pln (ŠŽV)] arba *nìčniekaitis* Krš (PŽV); dar plg. *nìčniekur* „visai niekur“ Antz (RAU)²⁸.

Forma *pìtpilnas* (variantai *pìtpilnis*, *pìtpilnaitis*) vartojama retai ir nedaugelyje tarmių, pvz.: Užv (PŽV), Akm, Als (ŠŽT), Rt (ŠŽK)²⁹. LKŽ IX 904 duomenimis, forma *pìčpilnas* „visai pilnas“ (variantai *pìčpilnas*, *pìčpilnaitis*, *pìčpilnickas*, *pìčpilnintelis*) užtinkama Žemaitės raštuose ir kai kuriose dabartinėse tarmėse, ypač pietų žemaičių [pvz.: Krš, Užv, Up, Trg (PŽV), Vg (PŽR)], taip pat aukštaičių, pvz., Kž (VAŠ); kartais net gana toli nuo žemaičių, pvz., *pìčpilnickas* „visai pilnas“ Rod (PA, Baltarusija)³⁰.

Remiantis LKŽ (IV 7, 268, 270), forma *ìtgeris* užfiksuota Jono Barono (1933, 117) žodyne, variantas *ìčgeris* „labai geras“ vartojamas Kvėdarnos (PŽV) tarmėje; Alsėdžių (ŠŽT) tarmė turi ir *ìtvienis*, ir *ìčvienis* „vienų vienas, visiškai vienas“. Pagaliau Užvenčio (PŽV) tarmėje randame panašios darybos dūrinį *ìčtikrinis* „pats tikras, pats tinkamas“.

Tam pačiam tipui priklauso ir dubletas *vitvėnas* Trgn, Slk (RAU), Rdn (ŠŽT), Užv (PŽV)³¹ vs. *vičvėnas* Drsk (PA), Ėr (RAP), Trgn (RAU), Lz (RAV, Baltarusija), Kair (VAŠ), Rdn (ŠŽT), ir t. t.³², greičiausiai atsiradęs pagal *ìtvienis* vs. *ìčvienis* modelį³³. Panašios darybos yra *vitvėsas* Lp (PA), Pls (PA, Baltarusija), Pns, Sn (PA, Lenkija), Brš, Klvr (VAK), Dv (RAV)³⁴ vs. *vičvėsas* Drsk, Kpč, Rtn, Vlk, Vrnv, Vs (PA), Kpč (PA), Rod (PA, Baltarusija), Dv (RAV), Lz (RAV, Baltarusija).

Dar minėtinos kai kurios formos, turinčios reduplikacinį skiemenį *tuč-*, pvz.: *tùčtuoju* „labai greitai“ (ypač Žemaitės raštuose) ir variantai *tùčtuojaus*, *tùčtuoju*, *tùčtuo*, *tučtuojoš*, *tučtuos*, *tùčtujau*, *tùčtuojausiai*; arba – greičiausiai atsiradęs pagal

²⁷ Plg. LKŽ VIII 818.

²⁸ Plg. LKŽ VIII 770.

²⁹ Plg. LKŽ X 41.

³⁰ Galbūt Rodūnios tarmės forma *pìčpilnickas* iš dalies atsirado dėl kontaminacijos su brus. būdvardžiu *пышны* „gražus“ (= le. *pyszny*, plg. lie. *pičnùs* „puošnus, gražus, saunas“ Vrd, ŠŽK). Tokiu pat būdu greičiausiai aiškintinas ir dūrinys *pìčmergė* „jauna, nesubrendusi mergina“ Vlkv (VAK), plg. LKŽ IX 904.

³¹ Plg. LKŽ XIX 844 t.; variantai *ìtvienis*, *ìtvienaitis*.

³² Plg. LKŽ XIX 80; variantai *vičvienis* (Šln, VAŠ, Bsg, Pc, Srv, VAŠ-RAP, Lkv, PŽV), *vičvienaitis* (Eig, Pp, Tl, Vkš, ŠŽT, Krš, Šv, Varn, PZV, plg. Otrębski GJL III 132). Plg. dar *vičveinėlis* (Otrębski GJL I 231). Šios formos taip pat užfiksuotos kai kuriuose senuose leksikografijos darbuose.

³³ Taip mano F. Spechtas (1933, 98 t.).

³⁴ Plg. LKŽ XIX 845.

tùčtuojau modelį – *tùčgreitai* Ūd (VAK/PA), *tùčtoks* „visišškai toks pat“ Ilg, VI (VAK)³⁵; A. Juškos žodyne (1897–1922, plg. LKŽ XVII 194) greta *tùčtuo* užfiksuotas labai retas variantas *tùttuo*.

Kiek galiu spręsti iš man prieinamų šaltinių, variantai su afrikata -č-, rodos, yra labai paplitę visose lietuvių kalbos tarmėse. Jie vartojami ne tik žemaičių tarmių plote, bet ir gana plačiai aukštaičių tarmėse, kartais net toli nuo žemaičių, pvz., lietuviškose Baltarusijos tarmėse. Vadinasi, jų distribucija nesutampa su priešdėlio *anč-* distribucija. Be to, yra pagrindo manyti, kad minėti dubletai sudaro ne vienalytę grupę, kurią būtų galima aiškinti paprastu fonetiniu dėsnium, o gana nepriklausomų reiškinių kompleksą. Apytiksliai juos galima skirstyti į tris grupes:

- (1) reduplikaciniai žodžiai, turintys ekspresinę reikšmę (pvz., *nìtniekas* vs. *nìčniekas* „visai niekas“);
- (2) dūriniai, kurių pamatiniams žodžiams būdingas panašus svyravimas tarp *-t-* ir *-č-*, pvz., *kraitvežys* vs. *kraičvežys* (iš *kraitis*, *kraičio*);
- (3) kai kurie pavieniai atvejai (pvz., *áitvaras* vs. *áičvaras*).

Kaip minėta, visų pirma eina nemaža grupė reduplikacinių žodžių, turinčių ekspresinę reikšmę (pvz., *nìtniekas* vs. *nìčniekas*). Lietuvių kalboje reduplikaciniai dariniai gana paplitę, plg. dar *māžmožis*, *niėkniekis*, *priešpriešiais* ir pan.³⁶. Priebalsių kaitą *nìtniekas* / *nìčniekas* tipo formose F. B r e n d e r i s (1928, 1–4) aiškino atsiradusią iš *nìčniekas*, kurio pirmąjį sandą jis kildino iš lenkų neiginio *nic* (→ lie. *nič-*), pridėto prie lietuvių neigiamojo kamieno *-niekas*; visos kitos formos, rodančios tokį patį svyravimą, būtų analoginio pobūdžio (pvz.: *pìtpilnas* / *pìčpilnas*, *vitvīenas* / *vičvīenas* vietoje **pi-pilnas*, **vi-vienas* ir t. t.). Šią prielaidą kritikavo F. S p e c h t a s (1933, 97), kurio nuomone, lenkų neiginys *nic* jokiū būdu negalėtų virsti *nič-* lietuvių kalbos tarmėse; be to, vargu ar juo galima aiškinti variantą *nit-* (*nìtniekas* ir t. t.).

Nuo kitų šio tipo žodžių dūriniai, kurių pirmuoju sandu eina forma *it-* (pvz.: *itgeris* / *ičgeris*, *itvīenis* / *ičvīenis*; plg. ir *ičtikrinis*), skiriasi tuo, kad jiems nebūdinga pradinio priebalsio reduplikacija, kaip, pavyzdžiui, *nìtniekas* / *nìčniekas*, *pìtpilnas* / *pìčpilnas* ar *vitvīenas* / *vičvīenas* tipo formoms. Dar didesnis skirtumas tas, kad *itgeris* / *ičgeris*, *itvīenis* / *ičvīenis* tipo dūrinių pirmasis sandas egzistuoja savarankiškai ir – gana įdomus faktas – sudaro tokį pat dubletą: emfatinė dalelytė *it* kai kuriose tarmėse turi afrikatinį variantą *ič*. Remiantis LKŽ (IV 7, 263) duomenimis, forma *it* (su variantu *ýt*) „itin, labai, visai, visiškai, kaip tik“ užfiksuota S. Daukanto (1793–1864) raštuose, A. Juškos (1897–1922) žodyne ir kai kuriose tarmėse, pvz., Trk, Šts

³⁵ Plg. LKŽ XVI 1067 t.

³⁶ S k a r d ž i u s 1943, 23. Dėl ekspresinės reduplikacijos ide. kalbose žr. S k o d a 1982; T i c h y 1983.

(ŠŽT); variantas *ič* (arba *ič*) „visai, ypač“ randamas M. Valančiaus (1801–1875) raštuose bei A. Juškos (1897–1922) žodyne. E. Fraenkeliio žodyne (LEW I 189) dubletas *it* / *ič* (arba *ýt* / *ič*) aiškinamas dviejų bendros prolytės **iti* variantų sambūviu: prieš priebalsius (**iti-C-*) ir prieš balsius (**itj-V- > *ič-V-*)³⁷. Jau K. Būga (RR II 492 t.) kalbėjo apie prolytę **iti*, remdamasis variantu *itin* (**iti-n*) ir ypač žemaičių telšiškių forma *it*, kurios siaurasis balsis vietoje laukiamo paplatėjusio, matyt, aiškintinas nukritusio galinio siauro *-i*, kilusio iš **-ī* (**itī < *etī* dėl regresyvinės asimiliacijos) poveikiu. Tokia rekonstrukcija yra visai galima, bet ir kelia abejonių. Visų pirma, vargu ar hipotetinę prolytę **iti* galima suderinti su lotynų kalbos giminiška forma *ita* „taip, tokiu būdu“³⁸; s. indų kalbos atitikmuo *íti* „taip, tokiu būdu“ yra dviprasmiškas, nes gali būti tiek iš **it-i* (= lie. **iti*), tiek iš **it-H* (= lo. *ita*). Be to, jeigu dalelytė *it* būtų kilusi iš **iti*, ar dzūkų tarmės neturėtų formos **ič* (plg. *aĩ.c ~ eĩti* Drsk, PA), kuri, kiek man žinoma, niekur nėra užfiksuota.

Manau, kad iš tikrųjų reikia skirti du klausimus: kaip rekonstruoti formos *it*-galinį vokalizmą ir kaip aiškinti svyravimą tarp *it-* ir *ič-*. Nepaisant minėtų abejonių, man rodos, galima pritarti Būgos analizei ir rekonstruoti pralietuvišką formą **iti-*; tačiau, teiginį, kad ši forma virto *ič-* pozicijoje prieš balsį, laikau visai nepagrįstu spėjimu: E. Fraenkeliio siūlomai distribucijai (**iti-C-* vs. **itj-V > *ič-V-*) prieštarauja faktas, kad lietuvių kalbos tarmėse *ič-* be išimčių vartojama prieš priebalsius (*ičgeris, ičvienis*). Kad ir kokia būtų svyravimo tarp *it-* ir *ič-* kilmė, visai galimas daktas, kad priebalsis *-t* *nitniekas, pitpilnas* ar *vitvienas* tipo formose (vietoje **ni-niekas, *pi-pilnas, *vi-vienas* ?) atsirado dėl *itvienis* tipo dūrinių poveikio. Būtų galima net spėti, kad reduplikacinė forma **vi-vienas* pagal sinonimo *it-vienis* modelį pirmiausia buvo perdirbta į **vit-vienas*, o vėliau **vit-vienas* modelis skatino **pi-pilnas, *ni-niekas, *tu-tuoj-* perdirbimą į **pit-pilnas, *nit-niekas, *tut-tuoj-*. Taip, mano nuomone, galėjo atsirasti *nitniekas* tipo reduplikaciniai žodžiai. Vis dėlto būtina pripažinti, kad šis aiškinimas neatskleidžia afrikatos atsiradimo *ničniekas* tipo formose, tad reikia ieškoti kitų aiškinimų.

Šalia reduplikacinių darinių, sudarančių uždarą grupę, yra keletas dūrinių, kurių pamatiniams žodžiams būdinga morfoneminė **-t- / *-č-* kaita (pvz., *kraitvežys / kraičvežys : kraītis, kraičio*) arba bent afrikata, kilusi iš senesnės **-tj-* samplaikos (pvz., *akėtvirbalis / akėčvirbalis : akėčios < *akētjās*, plg. pr. *aketes* E 255). Yra pagrindo manyti, kad konsonantizmo kaita sudurtinėse formose (*krait-* / *kraič-*) yra glaudžiai susijusi su konsonantizmo kaita pamatiniame žodyje: pvz., dūrinyje *kraitvežys* atsispindi vardininko bei galininko kamienas *krait-* (plg. *kraīt-is, kraīt-į*), o

³⁷ Plg. Skardžius RR IV 322 t.

³⁸ Plg. Ernout, Meillet DELL 324 t.

dūrinyje *kraičvežys* – kitų linksnių kamienas (plg. kilm. *kraič-io* < *krait-j-ā)³⁹. Visai galimas daiktas, kad būtent šioje nedidelėje dūrinių grupėje ėmė plėtotis priebalsių -*t*- ir -*č*- svyravimas: pavyzdžiui, pagal *krait-vežys* / *kraič-vežys* (← *kraitis*, *kraičio*) tipo dubletus imta sakyti *áičvaras* greta *áitvaras*, vėliau *ičvienis* greta *ítvienis*, pagaliau ir *vičvienas* greta *vítvienas*, *nìčniekas* greta *nìtniekas*. Galbūt svyravimą tarp *it* ir *ič* galima aiškinti *ítvienis* / *ičvienis* tipo dūrinių modeliu.

Kyla klausimas, ar nebūtų galima panašiai aiškinti ir žemaičių tarmėse paplitusį svyravimą tarp *ant*- ir *anč*-. Iš principo tai nėra neįmanoma: greta *krait-vežys* / *kraič-vežys*, *áitvaras* / *áičvaras*, *nìtniekas* / *nìčniekas* ir pan., turėtume, pvz.: *añtkelis* / *ánčkelis* „kelio kraštas, pakelė“, *añtkrytis* / *ánčkrytis* „ligos priepuolis, užsikrėtimas“, *añtvalkis* / *ánčvalkis* „priegalvį, patalus ar baldus velkantis drabužis, apvalkalas, užvalktis“ ir t. t. Jeigu taip būtų, tolesnės diskusijos būtų nebereikalingos.

Tačiau šis spėjimas kelia kai kurių problemų. Jas ir norėčiau trumpai aptarti.

Pirma, jei svyravimas tarp *ant*- ir *anč*- atsirado dėl *krait-vežys* / *kraič-vežys* tipo dubletų poveikio, sunku atsakyti į klausimą, kodėl priešdėlis *anč*- vartojamas tik kai kuriose žemaičių ir joms artimose aukštaičių tarmėse, o *kraič-vežys* tipo formos yra labai paplitusios visose lietuvių kalbos tarmėse, neretai ir aukštaičių tarmių plote. Abu reiškiniai, rodos, skiriasi savo geografine distribucija; vargu ar ją galima laikyti atsitiktine.

Be to, reikia pažymėti, kad svyravimas tarp -*t*- ir -*č*- *krait-vežys* / *kraič-vežys* tipo dūriniuose užfiksuotas tik prieš priebalsius, o ne balsius. Tuo tarpu dubletas *ant* / *anč*- žemaičių tarmėse, nors retai, bet užtinkamas ir prieš balsius: pvz., greta *añt-akis* turime *ánč-akis* (plg. dar *ant-ežys* / *anč-ežys* „vieta, kur pasibaigia dirva ir prasideda pieva“)⁴⁰. Šis skirtumas taip pat negali būti atsitiktinis.

Pagaliau dar vienas faktas: greta *anč*- kai kuriose žemaičių tarmėse egzistuoja variantas *anš*-. Dabar ši forma gana reta. Remiantis LKŽ I² 152 duomenimis, tik Kaltinėnų tarmė (Kltn, PŽV) dar turi dūrinį *ánš-tykis* „atsitikimas, laimė, sėkmė“. Pasak E. F r a e n k e l i o (1929, 55), prielinksnis ir priešdėlis *anš* (*ansz*-) XX amžiaus pradžioje buvo gana plačiai vartojamas Klaipėdos krašte (*Memelgebiet*), pvz., Prie-

³⁹ Z. Zinkevičius (1980–1981, II 135) mano, kad *kraičvežys* fonetiškai atsirado iš varianto *kraičiavežys*, vartojamo kai kuriose tarmėse, pvz., Ut (RAU), Ldk (RAA). Tai visai galimas daiktas. J. H. Larsson (2002, 105–122), remdamasi senųjų lietuvių raštų duomenimis, aprašė tokius dubletus kaip *brólvaikis* (be jungiamojo balsio) šalia *broliã-vaikis* (su jungiamuoju balsiu -*ia*-), ir įrodė, kad variantų distribucija iš pradžių priklausė nuo kirčio vietos: iš *brólis* 1 kilo *bról-vaikis*, iš *brolys* 3 atsirado *broliã-vaikis*. Visai įmanoma, kad lygiai taip pat dūrinyje *krait-vežys* be jungiamojo balsio sietinas su labiausiai paplitusia pamatine forma *kraitis* 2, o variantas *kraič-vežys* atsiradęs iš varianto *kraičiã-vežis* (pamatinis žodis *kraitys 4). Kad ir kaip būtų, priebalsių -*t*- / -*č*- kaita šio tipo dūriniuose yra ne grynai fonetinis, bet labiau analoginis reiškinys.

⁴⁰ Plg. LKŽ I² 131, 159.

kulėje (Prk, VŽ) arba Kretingoje (Krtm, ŠŽK); variantą *inš-* vietoje *int-* arba *inč-* (< *in-* + kontaminacija su formomis *ant-* ir *anč-*) turi Kretingos tarmė, taip pat Dieveniškės (netoli Ašmenos), plg.: Fraenkel 1929, 38; LKŽ IV 122. Vargu ar galima šiuos variantus aiškinti *krait-vežys* / *kraič-vežys* tipo modeliu, nes greta *krait-* ir *kraič-*, kaip žinia, varianto **kraiš-* nėra. Mano nuomone, forma *anš-* aiškiai rodo, kad dubletas *ant-/anč-* visai nepriklauso nuo *krait-vežys* / *kraič-vežys* tipo; net spėju, kad ji gali padėti išspręsti dubleto kilmės problemą.

IV. **Anš-* ir **anč-*?

Bandant atskleisti formos *anš-* kilmę į akis krinta kitas, iki šiol neminėtas prielinksnio ir priešdėlio *ant-* variantas *an-*. Remiantis LKŽ (I² 126 t.) ši forma randama Simono Daukanto, Jono Basanavičiaus ir kitų autorių raštuose bei daugelyje tarmių, ypač aukštaičių, pvz.: Alk, Ds, Gs, Kbr, Nm, Plv, Vlkv, VšR, Vv (VAK), Alv, Lp, Mrk, Rod, Zt (PA), Kp (RAK), Pbs (RAŠ), Trgn, Vj (RAU), Lz (RAV)⁴¹. Be abejo, *an-* kildintinas iš *ant-* prieš balsius, ypač prieš frikatyvinius, pvz.: *ant žėmės* > *añ žemės* Gs (VAK), *añtsnukis* > *añsnukis* Skr (VAK); vėliau šis variantas buvo apibendrintas ir kitose pozicijose, kartais net prieš balsius, pvz., *añt árklío* > *añ árklío* Rod (PA).

Lyginant visus variantus pastebimas tam tikras nuoseklumas: dvi formos baigiasi žvarbiuoju priebalsiu (*anš-* ir *anč-*), o dvi tokio priebalsio neturi (*an-* ir *ant-*): atrodo, lyg pirmosios būtų kilusios iš pastarųjų pridėjus tam tikrą žvarbujį elementą, t. y. *anš-* yra *an-* + *-š-* (> *anš-*), o *anč-* yra *ant-* + *-š-* (> **ants-* > *anč-*).

Žemaičių priešdėlio *anč-* kildinimas iš senesnės formos **ant-š-* nėra visai nauja prielaida; šią nuomonę išreiškė jau J. Endzelynas monografijoje apie latvių prielinksnius (Endzelīns 1905–1906, 88 t. = DI I 392 t.). Pirmiausia J. Endzelynas atmetė formos *anč-* kildinimą iš **anti-* pozicijoje prieš balsį ir atkreipė dėmesį į tai, kad tokioje apsuptyje balsis *-i-* būtų virtęs ne sonantu *-j-* (pvz., **anti* + *-akis* → **antj-akis*), bet paprasčiausiai išnykęs, kaip rodo, pvz., **api-* + *-augti* > *ap-áugti* (o ne **apj-áugti*). Dėl šios priežasties Endzelynas siūlė kitokį formos *anč-* aiškinimą; jo manymu, priešdėlis *anč-* yra kilęs iš *ant-* + *-š-*⁴², taip kaip *anš-* iš *an-* + *-š-*.

Endzelyno prielaida, kuriai būčiau linkęs pritarti, kelia dvi problemas. Visų pirma visiems žinoma, kad lietuvių bendrinėje kalboje skiriamos dvi fonetinės apsuptys: samplaika **-t-j-* virsta minkštąja afrikata **-č-i-* (plg. **svetjas* > *svėčias*), o samplaika **-t-š-* virsta kietąja afrikata **-č-* (plg. **gint-šas* > *giñčas*)⁴³. Taigi iš prolytės **antj-akis*

⁴¹ Dar plg. Otrębski 1934, 445.

⁴² Panašios nuomonės ir laikosi Z. Zinkevičius (1966, 416): *anč-* (*ant+š-*).

⁴³ Plg. Otrębski GJL I 283; Zinkevičius 1980-1981, II 134. Dėl *giñčas* tipo formų žr.: Mikkola 1932, 102; Bammesberger 1974, 5–7.

turėtų atsirasti *ančiakis, o iš prolytės *ant-š-akis – *ančakis. LKŽ (I² 130 t.) duomenimis, lietuvių kalbos tarmėse egzistuoja abi formos: *ánčiakis* / *ančiakỹs* Grž, Pn (RAP), Rk (RAU), Ds (VAK), Pg (VAŠ-RAP) vs. *ánčakis* / *ančakỹs* Krs, Šd, Žml (RAP), Grz (VAŠ), Pc (VAŠ-RAP). Neturint tikslesnės informacijos dėl tarminių lyčių ištarimo, sunku tvirtai atsakyti į klausimą, kuri forma laikytina autentiškiausia⁴⁴. Spėju, kad tokia forma yra *ančakis* (su kietąja afrikata)⁴⁵, ir esu linkęs pritarti Endzelyno nuomonei bei rekonstruoti sudėtinę prolytę **ant-š-* + *-akis*.

Antra problema – klausimas, kaip aiškinti tą galinį *-š-*. Visai tikėtina, kad tai kažkokia dalelytė. Jos kilmę galima aiškinti dvejopai. Pirmiausia variantų **ant-* / **ant-š-* sambūvis primena priešdėlių bei prielinksnių *prie-* ir *prieš-* atvejį. Dabartinėje lietuvių kalboje, kaip žinia, *prie-* ir *prieš-* laikytini ne to paties priešdėlio variantais, bet skirtingais priešdėliais; jie turi savarankiškas reikšmes (*prie-* „near, next to“ / *prieš-* „against“) ir įeina į skirtingas konstrukcijas (*priẽ* + kilm. / *priẽš* + gal.)⁴⁶. Kai kurie jų vediniai yra panašios darybos, bet nepaisant to niekada nėra painiojami, plg.: lie. *príe-dėlis* „papildomai pridedama dalis“ ir *príeš-dėlis* „žodžio dalis, esanti prieš šaknį, prefiksas“ (LKŽ X 628, 692), *príe-puolis* „ūmus ligos pasireiškimas, pasmarkėjimas“ ir *príeš-puolis* „besiginančiojo puolimas, kontrataka“ (LKŽ X 669, 711). Tačiau visai galimas daiktas, kad *prie-* ir *prieš-* iš pradžių buvo to paties priešdėlio variantai, vėliau semantiškai tolę vienas nuo kito ir virtę atskiromis leksemomis.

Galinio *-š-* kilmė lieka neaiški: pasak E. F r a e n k e l i o (LEW I 654), jo rekonstruoti neįmanoma (*nicht mit Sicherheit zu rekonstruieren*). Tačiau grynai aprašomuoju požiūriu, formų *prie-* ir *prieš-* opozicija galėtų turėti atitikmenį – s. graikų kalbos prielinksnius *ἐκ-* / *ἐξ-* (**ἐκ-σ-*) „iš“. Tradiciškai toks atvejis apibrėžiamas kaip „adverbialinio *-s-*“ pridėjimas – kad ir kokie būtų šio reiškinio amžius bei kilmė⁴⁷. Būtu galima manyti, kad lie. dubletas *prie-* / *prieš-* irgi rodo indoeuropietiškąjį priešveiksminį *-s-*: *prie-* gali būti kildinamas iš **prej-* (plg. gr. dial. *περί-ν* „prieš“ < **prej-*, šalia *περί-ν*), *prieš-* – iš *prej-s (plg. lo. *prīs-cus*, *prīs-tinus* „senoviškas“ < **prej-s-*) tik sutikus su prielaida, kad dantinis priebalsis **-s-* virto alveoliniu **-š-* dėl vadinaimo RUKI-dėsnio (*s > *š po *r*, *u*, *k*, *i*, plg. lie. *maišas* < **mojso-*, s. ind. *meṣá-* „avinai, avis, kailis, vilna“)⁴⁸.

⁴⁴ Remiantis R. Kubiliūtės ir A. Girdenio psichoakustiniu tyrimu (1977, 50–57) yra pagrindo manyti, kad šiaurės žemaičių tarmės fonetiškai skiria afrikatas ir heteromorfeminius *T-s* tipo junginius.

⁴⁵ Reikia pažymėti, kad Mūšos upyno tarmėse randamas *ančakỹs*, bet, pvz., *dančiai* (plg. Grinaveckienė 1972, 44, 47). Tačiau sunku pasakyti, ar tų tarminių pavyzdžiai užrašyti tiksliai.

⁴⁶ Plg. Fraenkeli 1929, 29–36, 263–273; Šukys 1978, 82–87, 87–92. Kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse prielinksnis *priẽš* vartojamas ir su kilmininku, kartais net su naudininku, žr. Šukys 1978, 87.

⁴⁷ Pažymėtina, kad lie. *iš* turbūt irgi suponuoja prolytę *eġ-s.

⁴⁸ Dėl šio reiškinio ypač žr.: Karaliūnas 1966, 113–126; Hamp 1967, 7–11.

Turint tai galvoje, kyla klausimas, ar svyravimą tarp **ant-* ir **ant-š-* (> **anč-*) galima aiškinti dubleto **prie-* ir **prie-š-* analogija. Iš principo tai visai įmanoma, tačiau ši prielaida kelia abejonių dėl dviejų priežasčių.

Pirma, tokiu atveju reikėtų pripažinti visai nepagrįstą analogiją: pagal *prie-* / *prie-š-* tipo dubletą būtų sukurtas panašus santykis tarp **ant-* ir x (x = **ant-š-* > **anč-*). Visai galimas daiktas, kad vadinamosios RUKI-apsuptys kartais gali peržengti savo pirmąsias ribas (plg. s. sl. зна-хъ „žinojau“ vietoje **зна-съ* < **ġnō-s-*, analogiškai pagal бы-хъ „buvau“ < **b^hū-s-*); tikrai reikia pripažinti, kad tokiai analogijai iliustruoti lietuvių kalboje nėra jokio kito pavyzdžio. Priešingai, lietuvių kalboje pastebimas aiškus polinkis naikinti RUKI-tipo padarinius, plg. *aky-sė* vietoje **aky-šė* pagal *raňko-se*, *dievuo-sė* ir kitas formas.

Antra, senovės graikų kalbojerieveiksminio **-s-* distribucija aiškiai priklauso nuo kito žodžio pradžios: priebalsis **-s-* būna prieš balsį, bet ne prieš priebalsį, pvz., οὐτω(ς) „taip“ (plg. οὐτως ἔσται: λ 348 vs. οὐτω Δί: Β 116). Ši distribucija nėra visai nuosekli, plg. εὐθύ „tuoju“ prieš balsį (plg. ἦ εὐθὺ ὁδός: Plat. Ax., 364b) ir jo variantą εὐθύς „tuoju“ prieš priebalsį (plg. εὐθύς véoi: Tuk. 2, 39); kartais abu variantai yra tapę semantiškai atskirais vienetais, plg. lokatyvinį ἐν (+ naud.) vs. aliatyvinį **ἐνς* > εἰς (+ gal.)⁴⁹. Nepaisant to, yra pagrindo manyti, kad iš pradžiųrieveiksminio **-s-* distribucija priklausė nuo kito žodžio pradžios. Lietuvių kalboje tokios distribucijos pėdsakai nebūdingi ne tik dubletui *prie-* / *prieš-*, bet ir dubletui *ant-* / *anč-*. Todėl prielaida, kad *prieš-* šalia *prie-* ir analogiškai *anč-* šalia *ant-* turirieveiksminės kilmės galinį **-s-*, atrodo nepagrįsta. Reikia ieškoti kito aiškinimo.

Mano manymu, arčiausiai problemos sprendimo buvo J. Endzelynas (E n d z e l i n s 1905–1906, 89=DI 1 393), formą *anš* kildinęs iš **an-ž(i)*, o jos variantus *inš* – iš **in-ž(i)*, *anč* – iš **ant-ž(i)*; jis taip pat mano, kad *prieš* panašiai kildintina iš **prie-ž(i)*. Fonetiniu atžvilgiu ši prielaida visai įmanoma: dėl galinio *-i* nukritimo formą *anš* galima lyginti, pvz., su lie. *dúok* (< **duoki*) tipo formomis; dėl skardžiojo priebalsio suduslėjimo žodžio gale (**-ž* > **-š*) ją galima lyginti, pvz., su įvardžiu *àš*, s. lie. *eš* (< **ež* < ide. **eġ*, plg. go. *ik*; greta **eġō*, plg. lo. *egō*, gr. ἐγώ)⁵⁰. Endzelynas (E n d z e l i n s 1905–1906, 1–5=DI I 311–315) šią galūnę lakoniškai lygina su slavų kalbų dalelyte, rekonstruojama kaip **-ž(i)*. Tiesa, slavų duomenys yra sudėtingesni negu mano J. Endzelynas, nes žinoma ne viena, o mažiausiai dvi dalelytės: **-že* (pvz.: s. sl. ни-же „žemyn“, и-же „kuris“) ir **-зь* (pvz.: s. sl. ни-зь „žemyn“, безъ „be“, възь „lok.“, изъ „iš“, разъ „į viršų“). Turint galvoje ne tik satemizacijos procesą, bendrą ir

⁴⁹ Dėl variantų distribucijos s. graikų tarmėse žr. G ü n t h e r 1906–1907, 31–33, taip pat 3–10: ἐν / ἐνς, 14–18: ἐκ / ἐξ.

⁵⁰ Plg. Zinkevičius 1980–1981, II 45.

slavų, ir baltų kalboms, bet ir vien slavų šakai būdingas palatalizacijos, galimi keli aiškinimai.

Dalelytę *-že galima kildinti (turint galvoje pirmąją slavų palatalizaciją) iš praslavų *-ge, t. y. iš ide. veliarinio arba labioveliarinio prototipo (teoriškai iš ide. *-ge, *-g^he, *-g^ue, *-g^{uh}e); Meillet (1924, 425) ją lygina su s. ind. -ha (pvz., s. ind. yó ha = sl. и-же) ir rekonstruoja ide. *-g^he šalia ide. *-g^ho (> s. ind. -gha, sl. -go, plg. s. sl. не-же ir не-го „negu“); įmanoma būtų ir ide. *-ge (plg. gr. γε, go. -k). Veliarinis variantas randamas lietuvių kalboje: lie. -gi (plg. iřgi, nėtgi), -gu (plg. negù, s. lie. angu „arba“) ir -ga (plg. s. lie. nesanga „nes“, pr. anga „arba“), greičiausiai iš *-g^hi, *-g^hu resp. *-g^ha (arba iš *-gi, *-gu resp. *-ga?)⁵¹. Pažymėtina, kad tokių dalelyčių vokalizmas labai nepastovus, ir taip yra dėl dviejų priežasčių. Pirma, jau ide. prokalbėje dalelyčių klasė buvo nepriklausoma nuo balsių kaitos sistemos, taigi balsiai ten, rodos, neturėjo jokios morfologinės funkcijos. Antra, visos dalelytės turėjo gana artimas pagrindines reikšmes, tad nieko nuostabaus, kad galėjo atsirasti įvairių tarpusavio kontaminacijų. Todėl vokalizmo skirtumai šiuo atveju neturi didelės istorinės reikšmės.

Dalelytė *-zъ gali būti kildinama tik iš ide. palatalinio prototipo (greičiausiai labiau iš ide. *-g^hu/o- nei iš *-g^uo-). Etimologiškai ją galima lyginti su s. ind. -hi, turbūt atsiradusia iš *-g^hi (plg. avest. -zī); pvz., slavų prielinksnis бе-зъ „be“ sietinas su s. ind.rieveiksmiu ba-hí-ṣ „atskirai“, dar plg. s. ind. kár-hi „kada?“, tár-hi „tada“. S. graikų atitikmuo (gr. -χι, plg. οὐ-χί „ne“, ναί-χι „taip“) nesuteikia jokios informacijos apieriebalsio tarimą – šis gali būti ir veliarinis, ir palatalinis, o vokalizmo svyravimas beveik neturi etimologinės reikšmės. Šios formos galėtų atitikti lietuvių kalbos dalelytę *-ži (teoriškai iš ide. *-g^hi arba *-g^hi), rekonstruojant bendrą prolytę *-g^hi (> lie. *-ži, s. ind. -hi, galbūt ir gr. -χι) greta *g^hu/o- (> sl. *-zъ). Visai galimas daiktas, kad žemaičių forma anč- (*ant-ži) santykiauja su *ant- lygiai kaip slavų безъ (< *be-zъ) su lie. bè. Nenuostabu, kad anč- vartojamas tik žemaičių tarmėse, nes būtent čia geriausiai išliko priešdėlis ant-, ypač veiksmažodžiuose (aukštaičiai ten vartoja už-).

Visos tos dalelytės, kad ir kokios kilmės jos būtų – veliarinės (*-g^(h)V) ar palatalinės (*-g^(h)V), iš pradžių greičiausiai turėjo tą pačią, iš esmės emfatinę, funkciją (plg. Stang 1954, 15=1970, 193: *emphatische Funktion*); visi variantai atrodo sinonimiški. Tai visai suprantama, nes emfazės raiškai *par excellence* būdingas lingvistinės medžiagos atnaujinimas, ir tam skirtos formos būna labai įvairios. Be to, galima pažymėti, kad prielinksnių ar priešdėlių pastiprinimas emfatinė dalelyte lietuvių kalbos istorijoje – gana paplitęs reiškinys: pavyzdžiui, su dalelyte -gi senojoje

⁵¹ Plg. Hermann 1926, ypač 321; Fraenkel LEW I 126.

lietuvių kalboje buvo vartojami *in-g(i)* „in“, *nuo-g(i)* „nuo“, pvz.: *ingi namus* „į namus“ (Mžv. 511₁₂), *nogi Dewa* „nuo Dievo“ (id., 31₁₉), *ijngi statitas* „įstatytas“ (id., 31₂₁)⁵². Ypač reikia atkreipti dėmesį į junginį *ant-gi*, užfiksuotą Mažvydo raštuose (*ant gij koβna vbaga* 389₇) ir vėliau⁵³. Visai galimas daiktas, kad tokiu būdu formavosi ir junginys **ant-* + **-ži* (> žem. **anč-*), – rodos, visai panašiai kaip **ant-* + **-gi* (> Mžv. *ant gij*). Tokia struktūra {PREP+ENCL+REG}, t.y. {prielinksnis arba priešdėlis + enklitinė dalelytė + papildinys}, yra labai senas reiškiny. Jos pėdsakų turi ir kitos ide. kalbos, ypač s. graikų kalba – tiek priešdėlio (pvz., ἔκ τοι ἐρέω „sakysiu tau“, A 204), tiek prielinksnio pozicijoje (pvz., ἐν γε ταῖς θήβαις „Tėbų mieste“, Sofoklis, Oedipus rex, 1380), dar plg. lo. *ob uōs sacrō* „maldauju jus“ (Paulus Festus, 206, 16), s. ind. *ā smā rátham* „ant vežimo“ (Rigveda I 51₁₂), *prá nú vocā* „noriu dabar girti“ (Rigveda V 59₁), go. *fram-uh guda* „iš Dievo“ (Jn 7, 17=ἐκ τοῦ θεοῦ), ir t. t.⁵⁴. Kaip žinia, ši struktūra {PREP+ENCL+REG} artimai susijusi su vadinamąja „tmesis“, kuri dar gana nuosekliai vartojama tiek Homero poezijoje, tiek Rigvedoje⁵⁵.

Baigiant norėtuši atkreipti dėmesį į dar vieną formą, kuri galėtų būti tikslesnis žemaičių priešdėlio *anč-* (< **ant-ži*) atitikmuo. Homero epuose gana dažnai vartojamasrieveiksmis ir prielinksnis ἄγγι „arti, šalia“⁵⁶. Kaip neseniai įrodė mano kolegė C. L e f e u v r e (ruošiamą spaudai), gr. ἄγγι etimologiškai neturi nieko bendra su veiksmazodžiu ἄγγω „spausti, gniaužti“, kaip dažniausiai teigiama. Jis greičiau kil-dintinas iš **ávτ-χι* (dėl fonetinės raidos žr. ἐνύχιος „naktinis“ < **vυκτ-χι-*), kurio pirmąsčiai reikšmė „priešais, akis į akis“ (plg. ide. **h₂ent-* „veidas“). Taip samprotaujant graikųrieveiksmio ἄγγι (< **ávτ-χι*) daryba būtų labai panaši į žemaičių priešdėlio *anč-* (< **ant-ži*) darybą; jos netgi būtų visai identiškios. Tačiau tai gali būti ir nepriklausomos, savarankiškai atsiradusios formos, kadangi abiejose kalbose egzistuoja jų darybos kilmę aiškinantis modelis. Kaip dažnai pasitaiko istorinėje kalbotyroje, vien formų panašumo nepakanka.

⁵² Plg. Stang 1954, 11–18=1970, 189–195.

⁵³ Hermann 1926, 314; Stang 1954, 14 = 1970, 192. Fraenkelis (1929, 54) dar mini *untgi* (Papilys, RAK).

⁵⁴ Plg. Stang 1954, 14=1970, 191.

⁵⁵ Plg. Boley 2004.

⁵⁶ Chantraine DELG 16.

L'ORIGINE DU PRÉVERBE BAS-LITUANIEN *anč-*

Résumé

Quelques dialectes bas-lituanien présentent, à côté du préverbe usuel *ant-*, une variante à affriquée *anč-*. Būga (Rinktiniai raštai III 451) considère cette variante *anč-* comme héritée : à côté de la forme *ant-*, issue de **anta*, il aurait existé en lituanien une forme *anč-*, issue de **anti* en position antévocalique (par ex. **antj-akis* > bas-lit. *ánčakis*) ; les deux formes disposeraient de correspondants dans les autres langues indo-européennes : a) lit. **anta-* = got. *anda-* (par ex. *anda-nems* “agréable”), gr. ἄντα (chez Homère); b) lit. **anti-* = gr. ἀντί, lat. *ante*, véd. *ánti* (cf. aussi hitt. *ḫanti* “séparément”). Le but du présent article est de discuter cette analyse et de tenter d'éclairer l'origine du préverbe *anč-*. Un examen précis des données dialectales montre que l'analyse traditionnelle est infondée, car elle ne permet pas de déterminer (a) quelle pourrait avoir été la distribution ancienne des deux variantes **anta* et **anti*, et (b) l'évolution phonétique postulée (**antj-akis* > bas-lit. *ánčakis*) contredit la “loi des affriquées” (**-tja-* > bas-lit. *-te-*) : d'un prototype **antj-akis* on attendrait **antekis* en bas-lituanien, pas *ánčakis*.

La forme *anč-* paraît provenir de l'ajout au préverbe *ant-* d'une particule d'origine adverbiale, en l'occurrence **ant-š-*. Théoriquement, on peut voir dans cette particule **-š* ou bien le **-s* adverbial de l'indo-européen (cf. gr. εὐθύ : εὐθύς “aussitôt”) en contexte ruki (par ex. d'après le modèle de *prie* : *prie-š*, d'où *ant* : **ants*), ou bien une particule indo-européenne **-g^hi* (cf. gr. -χι, véd. *-hi*) > lit. **-ž*, avec assourdissement en finale > **-š* (comme par ex. dans **eĝ* > **ež* > v. lit. *eš*, lie. *àš*). Cette dernière possibilité permettrait de comparer le préverbe bas-lituanien *anč-* (< **ant-žī*) et le grec ἄγχι “à côté” (< **ἀντ-χι* < **ant-g^hi*), bien que les deux formes soient probablement à interpréter comme des innovations indépendantes.

TARMIŲ SUTRUMPINIMŲ SĄRAŠAS

Akm – Akmenė (ŠŽT)	Grž – Grūžiai (RAP)
Alk – Alksnėnai (VAK)	Gs – Geistarai (VAK)
Als – Alsėdžiai (ŠŽT)	Ilg – Ilguva (v AK)
Alv – Alovė (PA)	Jnš – Joniškis (VAŠ)
Antz – Antazavė (RAU)	Jnšk – Joniškėlis (RAP)
Bgs – Bagaslaviškis (RAŠ)	Jrb – Jurbarkas (VAK)
Brs – Barstyčiai (ŠŽT)	Kair – Kairiai (VAŠ)
Brš – Birštonas (VAK)	Kb – Kabeliai (PA)
Bsg – Baisogala (VAŠ-RAP)	Kbr – Kybartai (VAK)
Dgl – Daugailiai (RAU)	Kltn – Kaltinėnai (PŽV)
Dr – Dirvonėnai (ŠŽ)	Klvr – Kalvarija (VAK)
Drsk – Druskininkai (PA)	Kp – Kupiškis (RAK)
Ds – Dusetos (RAU)	Kpč – Kapčiamiestis (PA)
Dv – Dieveniškės (RAV)	Krkn – Krekenava (RAP)
Eig – Eigirdžiai (ŠŽT)	Krs – Karsakiškis (RAP)
Ēr – Ēriškiai (RAP)	Krš – Kuršėnai (PŽV)
Erž – Eržvilkas (PŽR)	Krtm – Kretinga (ŠŽK)
Gdž – Gudžiūnai (RAP)	Kv – Kvėdarna (PŽV)
Grv – Gervėčiai (RAV)	Kž – Kužiai (VAŠ)
Grz – Gruzdžiai (VAŠ)	Ldk – Lyduokiai (RAA)

Lk	– Luokė (ŠŽT)	Smn	– Simnas (PA)
Lkv	– Laukuva (PŽV)	Sn	– Seinai (PA Lenkija)
Lp	– Leipalingis (PA)	Srd	– Seredžius (VAK)
Lz	– Lazūnai (RAV Baltarusija)	Srv	– Surviliškis (VAŠ-RAP)
Lzd	– Lazdijai (PA)	SV	– Svėdasai (RAA)
Mrj	– Marijampolė (VAK)	Šd	– Šeduva (RAP)
Mrk	– Merkinė (PA)	Šlv	– Šiluva (PŽR-VAŠ)
Mžk	– Mažeikiai (ŠŽT)	Šln	– Šiaulėnai (VAŠ)
Nj	– Naujamiestis (RAP)	Šts	– Šatės (ŠŽT)
Nm	– Kudirkos Naumiestis (VAK)	Šv	– Švėkšna (PŽV)
Ob	– Obeliai (RAU)	Tl	– Telšiai (ŠŽT)
Pbs	– Pabaiskas (RAŠ)	Trg	– Tauragė (PŽV)
Pc	– Pociūnėliai (VAŠ-RAP)	Trgn	– Tauragnai (RAU)
Pg	– Pagiriai (VAŠ-RAP)	Trk	– Tirkšliai (ŠŽT)
Pjv	– Pajevonys (VAK)	Tv	– Tverai (ŠŽK)
Pkl	– Pikeliai (ŠŽT)	Ūd	– Ūdrija (VAK/PA)
Pkš	– Pakštėliai (ŠŽ)	Up	– Upyna (PŽV)
Plk	– Plokščiai (VAK)	Ut	– Utena (RAU)
Pln	– Plungė (ŠŽV)	Užv	– Užventis (PŽV)
Pls	– Pelesa (PA Baltarusija)	Varn	– Varniai (PŽV)
Plv	– Pilviškiai (VAK)	Vg	– Vaiguva (PŽR)
Pn	– Panevėžys (RAP)	Vj	– Vajasiškis (RAU)
Pns	– Punkskas (PA Lenkija)	Vkš	– Vieکشniai (ŠŽT)
Pp	– Papilė (ŠŽT)	Vkšn	– Vieکشnaliai (ŠŽ)
Prk	– Priekulė (VŽ)	Vl	– Veliuona (VAK)
Pš	– Pašvitinys (RAP)	Vlk	– Valkininkai (PA)
Pšl	– Pušalotas (RAP)	Vlkv	– Vilkaiviškis (VAK)
Rdn	– Raudėnai (ŠŽT)	Vrd	– Varduva (ŠŽK)
Rk	– Rokiškis (RAU)	Vrn	– Varėna (PA)
Rod	– Rodūnia (PA Baltarusija)	Vrnv	– Varenavas (PA)
Ršk	– Rokiškis (RAU)	Vrp	– Varputėnai (ŠŽ)
Rt	– Rietavas (ŠŽK)	Vs	– Veisiejai (PA)
Rtn	– Ratnyčia (PA)	Všr	– Višakio Rūda (VAK)
Sd	– Seda (ŠŽT)	Vv	– Veiveriai (VAK)
Skr	– Skirsnemunė (VAK)	Vvr	– Veiviržėnai (ŠŽK)
Slk	– Salakas (RAU)	Zt	– Zietela (PA Baltarusija)
Slnt	– Salantai (ŠŽT)	Žgč	– Žygaičiai (PŽR)
Sml	– Smilgiai (RAP)	Žml	– Žeimelis (RAP)

LITERATŪRA

Bammesberger A., 1974, Litauisch *giņčas* ‘Streit’, – Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, XXXII, 5–7.

Baronas J., ²1933, Rusų lietuvių žodynas, Kaunas.

Boley J., 2004, Tmesis and Proto-Indoeuropean syntax, Innsbruck (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, CXVI).

Bolling G. M., 1951, ANTA, ANTHN, ANTI in the Homeric poems, – Language, XXVII, 223–229.

Brender F., 1928, Lit. *tučtuojau* ‘sofort’, – Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, LV, 1–4.

Bretkūnas J., 1590, Biblia, tatai esti Wissas Schwentas Raschtas, Lietúwischkai pergúlditas (rankraštis).

Bretkūnas J., 1591, Postilla tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu sakamuii Baszniczoie Krikschczionischkoie, Königsberg.

Būga K., 1958–1961, Rinkiniai raštai (RR), red. Z. Zinkevičius, I, 1958; II, 1959; III, 1961, Vilnius.

Chantraine P., ¹1968–1980, ²1999, Dictionnaire étymologique de la langue grecque, Histoire des mots (DELG), I (A–Δ), 1968; II (E–K), 1970; III (Λ–Π), 1975; IV 1 (Π–Υ), 1977; IV 2 (Φ–Ω), 1980; 2, 1999, Paris.

DELG – Chantraine ¹1968–1980, ²1999.

DELL – Ernout, Meillet 1932.

DI – Endzelīns 1971–1982.

Dunkel G., 1994, The IE directive, – G. Dunkel (red.), Früh-, Mittel-, Spätindogermanisch, 9. Fachtagung der Idg. Gesellschaft, Zürich, Oktober 1992, Wiesbaden, 17–35.

E – Elbingo žodynėlis (remtasi PKP II 14–46).

Eckert R., 1970, Litauisch *añtis*, *-čio*, auch *-iės* ‘Brust, Busen’ und hethitisch *hant-* ‘Vorderseite, Stirn’, – Baltistica, VI, 33–41.

Endzelīns J., 1905–1906, Латышские предлоги = DI I 307–654.

Endzelīns J., 1971–1982, Darbu Izlase (DI), I, 1971; II, 1974; III 1, 1979; III 2, 1980; IV 1, 1981; IV 2, 1982, Rīga.

Ernout A., A. Meillet, 1932, Dictionnaire étymologique de la langue latine (DELL), Paris.

Fraenkel E., 1922, Griechisches, Lateinisches und Baltisch-Slavisches, –Indogermanische Forschungen, XL, 81–100.

Fraenkel E., 1929, Syntax der litauischen Postpositionen und Präpositionen, Heidelberg.

Fraenkel E., 1962–1965, Litauisches etymologisches Wörterbuch (LEW), I. A-privekiuoti, 1962; II. privykėti-žvolgai, 1965, Göttingen.

Girdenis A., 1972, Baltiškųjų **tj*, **dj* refleksai *Živate*, – Baltistica, VIII, 173–191 = Idem, Kalbotyros darbai, I, Vilnius, 2000, 237–257.

Girdenis A., D. Girdenienė, 1997, 1759 metų „Ziwato“ indeksas, Vilnius.

Girdenis A., P. Skirmantas, 1998, 1759 metų „Ziwatas“. Faksimilinis leidinys, Vilnius.

GJL – Otrębski 1956–1965.

Grinaveckienė E., 1972, Mūšos upyno tarmių leksika, – Lietuvių kalbotyros klausimai, XIII, 43–78.

Gunther R., 1906–1907, Die Präpositionen in den griechischen Dialektinschriften, – Indogermanische Forschungen, XX, 1–163.

Hamp E., 1967, On IE **s* after *i*, *u* in Baltic, – Baltistica, III, 7–11.

Hermann E., 1926, Litauische Studien (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-Hist. Klasse, XIX, 1–423), Berlin.

Juška 1897–1922 – А. Юшка, Литовский словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ, Peterburg, 1897–1922.

Karaliūnas S., 1966, К вопросу об и.-е. **s* после *i*, *u* в литоском языке, –Baltistica, I, 113–126.

Kubiliūtė R., A. Girdenis, 1977, Šiaurės žemaičių afrikatų ir heteromorfeminių *t-s* tipo junginių akustinės ir audicinės ypatybės, – Kalbotyra, XXVIII(1), 50–57 = A. Girdenis, Kalbotyros darbai, II, Vilnius, 2000, 69–78.

- Larsson J. H., 2002, Nominal compounds in Old Lithuanian texts: the original distribution of the composition vowel, – *Linguistica Baltica*, X, 105–122.
- LEW – Fraenkel 1962–1965.
- LKA – Lietuvių kalbos atlasas, I. Leksika, 1977; II. Fonetika, 1982, III. Morfologija, 1991, Vilnius.
- LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas (LKŽ), 1941–2001, Vilnius.
- Lühr R., 1979, Das Wort ‘und’ im Westgermanischen, – *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft*, XXXVIII, 117–154.
- Mažiulis V., 1966–1981, Prūsų kalbos paminklai (PKP), I–II, Vilnius.
- Mažiulis V., 1988–1997, Prūsų kalbos etimologijos žodynas (PKEŽ), I–IV, Vilnius.
- Mažvydas M., 1547, Katekizmas ir kiti raštai, red. G. Subačius, Vilnius, 1995.
- ME – Mühlenbachs, Endzelīns 1925–1932.
- Meillet A., 1924, *Le slave commun*, Paris.
- Mielcke Ch. G., 1800, *Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Wörterbuch*, Königsberg.
- Mikkola J. J., 1932, Lituano *ginčas* e il suo *č* non palatalizzato, – *Studi Baltici*, II, 102.
- Mühlenbachs K., J. Endzelīns, 1925–1932, *Latviešu valodas vārdnīca (ME)*, Rīga.
- Otrębski J., 1934, *Wschodnolitewskie narzecze Twereckie*, I. Gramatyka, Kraków.
- Otrębski J., 1956–65, *Gramatyka języka litewskiego (GJL)*, I–III, Warszawa.
- PKEŽ – Mažiulis 1988–1997.
- PKP – Mažiulis 1966–1981.
- RR(B) – Būga 1958–1961.
- RR(S) – Skardžius 1996–1999.
- Skardžius P., 1943, *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius = Skardžius, RR(S), I, 1996.
- Skardžius P., 1996–1999, *Rinktiniai raštai*, RR(S), red. A. Rosinas, I, 1996; II, 1997; III, 1998; IV, 1998; V, 1999, Vilnius.
- Skoda F., 1982, *Le redoublement expressif: un universel linguistique. Analyse du procédé en grec ancien et dans d’autres langues*, Paris.
- Specht F., 1933, *Litauische Miscellen*, – *Studi Baltici*, III, 93–107.
- Stang Ch. S., 1954, *Die Präpositionen ing(i), prieg(i), nuog(i), išg(i) und die litauischen Lokal-kasus*, – *Scando-Slavica*, I, 11–18 = Stang 1970, 189–195.
- Stang Ch. S., 1966, *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo.
- Stang Ch. S., 1970, *Opuscula linguistica. Ausgewählte Aufsätze und Abhandlungen*, Oslo.
- Šukys J., 1978, *Prielinksnų vartojimas*, Kaunas.
- Tichy E., 1983, *Onomatopoetische Verbalbildungen des Griechischen*, Wien.
- Vitkauskas V., 1976, *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1966, *Lietuvių kalbos dialektologija. Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija*, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1980–1981, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, I–II, Vilnius.
- Ziwatas Pona yr Diawa musu Jezusa Christusa, tay ira, Kielas yszganima, Vilnius, 1759 = Girde-nis, Skirmantas 1998.

Daniel PETIT
 École Normale Supérieure
 45, rue d’Ulm
 75005 Paris
 France
 [dpetit@canoe.ens.fr]